Demeter Júlia

habilitált főiskolai tanár, az irodalomtudomány kandidátusa
ELTE BTK Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézet,
XVIII-XIX. századi Magyar Irodalomtörténeti Tanszék

Ányos Pál és a „céleránYos nemzeti játékszín”*

Kölcsey Ferenc, 1826-ból visszatekintve, végzetesnek látta, hogy „a bámulatra méltó költő kiformáltatására” Ányos korai halála és a kedvezőtlen körülmények miatt nem kerülhetett sor. „Azonban csak az övéhez rokon lélek volna alkalmatos magát a nemzetiséggel jóltévő öszveérésbe hozhatni, s ily lélek a poézisnek akarmelyik pályáján is tudna ugyan a nemzet szívéhez utat találni; de mégis minden kétségen túl legegyenesb ösvény a játékszíni költésben nyílhatna meg. [...] De mikor fogna ily költő származhatni, s mikor fognának az ily költő előtt az igazságos nemzet karjai, s egy céleránYos nemzeti játékszín megnyílni?!” (Kölcsey, 1975, 281., 282. o.) Ha Kölcsey e gondolatainak nyomába eredünk, azt látjuk, hogy Ányos sok szállal kötődött a színházhoz és a saját korában még csak készülődő magyar nyelvű színjátszáshoz.

Érzékeny barátság

Ányos Pál rövid életútja (1756–1784) a magyar kultúrában a programkeresés időszakára esett. Fordítások, műfajok, formák honosítása, s minderre a magyar nyelv alkalmassá tétele állt a néhány elkötelezett, lázasan munkálkodó barát és társasága tevékenységének központjában. Ha e buzgalomban az Ányos Pál számára legfontosabb fogalmakat keressük, valószínűleg a széptudományokra és az érzékenységre találunk. Saját korában, a széptudományokat becsülő 18. században „az emberi nemünkhöz illendősebb” jámborságot értékelte: „Hogyha tehát emberi sorsunk közelebb jár céljához, midőn jámborok vagyunk, úgy hát csak akkor tartsuk magunkat valóban embereknek, mikor a széptudományoknak árat szabtunk.” (*Ányos*, 2008, 7. o.) A „széptudományoknak gyakorlásából szivárkodó édesség” jelenik meg Ányos saját verseiben, ezt értékeli társainak műveiben; a közös értékrenden alapuló barátság, az igaz emberi érdemekben rokon szív (*Jankovics* és *Schiller*, 2008, 8. o.), az együtt munkálkodás, a közös célok jelentőségét fogalmazza meg szinte valamennyi költői levelében:

Ó, te szent barátság! emberi nemünkre
Hogy folysz, mint balzsamom, sebesült szívünkre,
Csak te nyújtsz íreket letapodt ügyünkre,
Midőn nem jön senki már segéltségünkre!
Kónyinak (Buda, 26-dik October 1779.)
(*Jankovics* és *Schiller*, 2008, 122. o.)

* A tanulmány a 83599 sz. OTKA-program támogatásával készült.

Egyetlen területen mutatkozik kevésnek e közösség: a színház megteremtéséhez kevesen vannak, (Ányos 1784-es halálát tekintve most és a következőkben is végpontnak) az 1770-es években és az 1780-as évek elején gyakorlatilag nem is merül fel színház, színtársulat alapítása. A széptudományok érzékeny céljainak világába azonban nagyon is beletartozott a drámai műnem, a színjáték és a színház. Az alább összegyűjtött példák Ányos és környezetének drámai, színi érdeklődését bizonyítják, miáltal a színjáték és a színház iránti igényt erősebbnek láthatjuk, s kissé korábbra tudjuk datálni, mint eddig. A színház hiányához, a szinte légüres térhez képest nem is olyan kevés Ányosnak a színjátékra vonatkozó megjegyzése, ismerete.

A szent barátság jegyében az érzékenységben társak sokszor számoltak be olvasmányélményeikről, egymásnak küldött művekről. Ányos életének legizgalmasabb, mert személyes találkozások élményeivel teli pest-budai időszakában (1777–1781) különösen sok prózai és költői levelet írt. Ezekben, olvasmányait részletezvén, főleg lírai és epikai művekről emlékezik meg, nem lévén színház, ritkán említ színjátékot. E rövid vázlatba mégis azok az apró részletek kerültek be, amelyekben drámáról van szó, vagy amelyek kis vizsgálódás után drámához, színházhoz köthetők.

A Magyar színháztörténet*ből és máshonnan ismert adatok alapján általában az rögzült, hogy az 1780-as évek első feléig legfeljebb a korábban elhanyagolt drámai műnem vált fontossá, s adott alapot a színház nélküli drámaprogram kidolgozására (Kerényi, 1990), míg a színház csak távoli, bizonytalan ködképként élt. Ugyanakkor e tételt némiképp kikezdheti az iskolai színjátszásnak már az 1760–70-es években végbement jelentős és igen gyors funkcióváltása, amely erős(ödő) igényt jelez a színpad nyújtotta sokféle élményre és szórakozásra, a színházra. Vagyis: valószínű, hogy a drámák és a színjátszás iránti érdeklődés jóval erősebb és határozottabb volt, mint azt a korábban hangsúlyozott adatok alapján véltük. Meglepő, hogy az Ányos-életmű is azt valószínűsíti: a maroknyi értelmiségi elit érdeklődésében jelentős helyet kap(hat)ott a dráma és a színház.*

Ányos dráma-hivatkozásai

A magyar kortársak közül egyedül fontos levelezőtársa, Bessenyei drámáit említi, azokat azonban többször.

De mit nyersz végtére mély gondolatiddal?
Csatába jön szíved bús indulatiddal –
S Gellért tetejére ülvén Múzsáiddal,
Jajgatol *Hunyadi* s *Buda* játékiddal.
Bessenyeinek
(*Jankovics* és *Schiller*, 2008, 119. o.)

…S könyveztek Ágisnak igaz fájdalmára…
Két jó barátomnak a Bakonyba
(*Jankovics* és *Schiller*, 2008, 123−124. o.)

A Hunyadi-tragédiát és *A Filozófus*t Ányos küldte meg egyik legmeghittebb barátjának és levelezőtársának, számos episztolája címzettjének: Kreskay Imrének. Ezt a tényt Kreskay válaszleveléből tudjuk:[1]

Emellett egy kedves ajándékot adtál,
Midőn két könyvecskét kezembe juttattál.
Hunyadi Jánosnak egyik szól éltéről,*
Egy filozófusnak másik szerelméről.
Józan mulatságot ábrázol magában,
Tetszetős főképpen Lilisz mátkájában.[2]
Ott is, hol Kónyinak húratlan lantjával
Kötődik, nem bosszont unalmas tréfával.
Nyughatatlan Pontyi festi személyében
Az agg természetet együgyűségében.[3]
Nézzed az ifjabb kort kiesebb képében
Vidám Angelika elevenségében.[4]
Vitéz Hunyadinak festi erkölcseit
Amaz és példákra ajánlja tetteit.
Én ugyan itt-amott olyasban akadtam,
Melynek egy-két szavát jóvá nem hagyhattam.
KRESKAY Imre *Ányos Pálnak* (Pestről, 1778) [5]

Ányos láthatóan igyekezett tájékozódni az európai drámairodalomban is. Hivatkozott Racine *Íphigeneiá*jára (*Barcsay kapitánynak*) (*Jankovics* és *Schiller*, 2008, 128−129. o.), egy 1783-as írásában francia részletet idézett Corneille *Horace*-ából (*Egy kisasszonynak levele a kedveséhez*) (*Jankovics* és *Schiller*, 2008, 170. o.), nem tudjuk azonban, hogy ismerte-e annak Zechenter Antal (1781) által készített magyar fordítását. Zechenterrel kapcsolatos Ányosnak egy tévedése is, melyet a kritikai kiadás kiigazít és magyaráz: Zechenter 1775-ben kiadott Racine-fordítását, a *Phèdre*-t Ányos Euripidésznek tulajdonította, talán azért is, mert a Zechenter-fordítás címe *Fedra és Hypolitus* volt (*Kreskay Imrének* [1778. július 14.]) (Jankovics és Schiller, 2008, 105. o., jegyzet: 212. o.). Ismerte Ányos a korszak legdivatosabb szerzőjét, Metastasiót is (*Érzékeny gondolatok* XXXVI.; *Kreskay Imrének* [1778. július 14.]) (*Jankovics* és *Schiller*, 2008, 38., 105. o.),[6] akire feltehetőleg Kreskay Imre hívta fel a figyelmét, hiszen Kreskay Imre négy drámát fordított tőle.[7] Ányos Kreskay egyik Metastasio-fordítását sem láthatta,[8] az első fordítás elkészültét 1784-re datálja a szakirodalom, a továbbiakat pedig még későbbre (vesd össze: *Bagossi*, 2011, 159. o.). Ányos hivatkozásai alapján azonban úgy véljük, előzőleg is sokat beszélhettek róla, olvashatták, sőt Kreskay fordítása vagy annak egyes részletei elkészülhettek már 1784 előtt. A levelek alapján egyébként Kreskay rendkívül jártas volt az európai irodalomban, tájékozottsága Bessenyeiéhez mérhető.

Ányos legtöbb dráma-hivatkozása ugyancsak a Kreskayhoz írott verses levelekben található. A 88 darabból álló levelezésben Ányos leggyakoribb címzettje – 14 levéllel – Barcsay Ábrahám, utána a második helyen Kreskay Imre szerepel – 9 hozzá írt levéllel (*Szajbély*, 1994). Kreskay így vallott barátságukról a Szatmárból Székesfehérvárra küldött levelében:

Messze választott el a Fatom bennünket,
De nem választhatá egymástól szívünket.
Öcsém és barátom voltál, az is maradsz:
Ha írsz, vígasztalást verseddel hamar adsz.
KRESKAY Imre *Ányos Pálnak*
(*Szajbély*, 1994, 46. o., 88. sz.)

* Bessenyei György úrnak munkái. [Kreskay jegyzete]

Bornemisza Péter vagy Bornemiszsza János?

Barátom! különös szerelmet mutattál,
Hogy egy magyar nézőoszlopot nyitottál,
Melyben Bornemisza nagy lelkét rajzolja,
Midőn álbarátság fátyolát letolja.
(*Jankovics* és *Schiller*, 2008, 105. o., jegyzet: 212. o.)
Kreskay Imrének (1778. július 14.)

A szakirodalomban időről időre visszatér a feltételezés, hogy Ányos ismerte Bornemisza Péter *Elektrá*ját, s e feltételezést erősíthetné a tény, hogy Bessenyeinek megvolt az *Elektra* egy példánya, és a *Holmi*ban részletet is közölt belőle. A hipotézis alapja Ányos egyik, Kreskayhoz írott episztolájának fenti részlete. E vers jegyzetében a kritikai kiadás helyesen korrigálja az *Elektrá*val kapcsolatos tévedést, amelyet Nádasdy Lajos melegített fel 1977-ben: Nádasdy (1977) szerint e versrészlet Bornemisza Péter *Elektrá*jának előadását valószínűsíti. Úgy tűnik, e hipotézis a Kreskay írásait sajtó alá rendező Hattyuffy Dezsőtől (1906, 45–46. o.) származik, aki az alábbi jegyzetet fűzte a Kreskayhoz írott 1778. július 14-i Ányos-vers Bornemisza-hivatkozásához: „E verses levél szövegéből nem tudjuk megmagyarázni, vajjon [sic!] iskolai–drámai előadásairól van-e szó vagy más egyébről. Talán Bornemissza [sic!] Elektrájára vonatkozik. (Toldy Irodalomtörténete I. k. 55. lap).” Igyekeztem visszanyomozni mindezt, de nem tudtam Toldy Ferencet ötletgazdaként azonosítani. A Hattyuffytól hivatkozott 55. lapon, de sehol másutt, Toldy egyetlen irodalomtörténetében sem találtam nyomát a hipotézis lényegét adó színi előadásnak. *A magyar költészet története az ősidőktől Kisfaludy Sándorig* címűben (*Toldy*, 1867, 207–208. o.) és *A magyar nemzeti irodalomtörténet tankönyvé*ben (*Toldy*, 1868, 47. o.), az *Elektrá*ról szólva Toldy írt a 19. századra már lappangó *Elektra*-példányról, amely Bessenyei tulajdonában volt, hivatkozott Kapronczay Ádám egy Benkő Józsefnek írt levelére, amely szerint Kapronczay Bessenyei példányáról másolhatta a drámacímet. A címet egyébként Toldy mindkét esetben javította, *Klytaemnestrá*ról *Elektrá*ra.

Nincs nyoma az Elektra-hipotézisnek Császár Elemérnél sem, akinek pedig úttörő szerepe volt a hiteles Ányos-hagyaték azonosításában és kiadásában. Az 1778. július 14-én Kreskayhoz írt vershez Császár (*Ányos*, 1907, 136. o., jegyzet: 298. o.) egyetlen jegyzetet fűzött, melyben a Zechenter-tévesztést igazította helyre, és nincs szó az *Elektra* bemutatójáról Császár (1912) Ányos-monográfiájában sem.

Ez a láthatóan Hattyuffytól eredő hipotézis ennek ellenére tartja magát: az *Elektra* visszhangtalanságáról szólva, szerencsére csak bizonytalan lehetőségként, bekerült *A magyar irodalom történetei*be is.[9]

Az Ányos-kritikai kiadás (*Jankovics* és *Schiller*, 2008) végérvényesen tisztázta a kérdést, a szerkesztők rátaláltak a Bornemisza neve alatt hivatkozott drámára: Bornemiszsza [sic!] János 1777-ben Kolozsváron kiadott szomorújátékára. A kötet címlapja:

Estvéli IDŐTÖLTÉSE
L. B. Kászoni Bornemiszsza János urnak,
Camerarius, és Nemes Hunyad-Vármegye Fő-ispányának
Kolosváratt
Nyomt. Kollmann Jósef betőivel 1777

A következő lapon olvasható a dráma címe:

Szomoru Játék
Igaz Hitét Meg-Vető Léleknek Szabados Élete

A kötetet *Az ironak Az mostani Világnak Barátságaról Elől Járó Beszédgye* (*Bornemiszsza*, 1777, 3−11. o.) vezeti be, melyben a fordítás funkciójáról is ír: „az forditás mostani világban ditsiretes, 's jeles Iróknak példáiból vétetett, és ollyan dolgokról van, mellyeket naponként látunk, 's tapasztalunk." (10. o.) Az elöljáró beszéd zárlata:

Déván 1. Jauarii [sic!] 1777.
Igaz Barátod
B. Bornemisza [sic!] János (11. o.)

Bizonyos, hogy sem Bornemisza Péter *Elektrá*jának, sem Bornemiszsza János szomorújátékának előadására nem került sor. Utóbbi szomorújáték bemutatása a könyv kiadása helyén, Kolozsváron, esetleg az előszó datálásában említett Déván lenne elképzelhető, de ez 1777-ben több, mint valószínűtlen; ráadásul ha Ányos tudott róla Kreskaytól, akkor mások is említették volna, azaz több adatunk is lenne e bemutatóról. Ha megvizsgáljuk, világos, hogy a Kreskayhoz írott Ányos-episztola sem utal színi előadásra! Az episztola kerete és dominánsa a verskezdő „magyar nézőoszlop", amelynek csak apropója a Bornemiszsza-dráma: ennek kapcsán ünnepli Apolló és a Múzsák erdélyi otthonra találását, erre hozza fel a vers további részében az egyéb drámapéldákat, s ezért tér vissza a zárlatban az előszót Déván jegyző Bornemiszszához:

Azután jer velem Déván helységében,
Áldjuk Bornemiszát Cliója keblében.

A „magyar nézőoszlop nyitásá"-ban tehát nem konkrét színházat, hanem olyan színház-metaforát kell látnunk, amelyhez hasonlót Ányos máskor is használt, a művészet érzékeny befogadója számára megnyíló élményként, szép tablóként, látványként. Ilyet találunk például a Kreskayhoz írt másik episztola zárlatában:

Hány istápot küldesz István országának,
Hogy fényét emeljék holt magyarságának!
Ideje, hogy szegre függesszem lantomat,
S e szép nézőhelyre vonjam fátyolomat.
Kreskay Imrének (1778. júl. 12.)
(*Jankovics* és *Schiller*, 2008, 104. o.)

A színpad-utalás máshogy, életmetaforaként szerepel a halálra készülő Ányos búcsújában, amikor „E nagy játékhelynek vétkes piacáról" tekint vissza életére (*A végső óra*) (*Jankovics* és *Schiller*, 2008, 86. o.).

A játék-néző hely funkciója, a színházi élmény

Járt-e Ányos színházban, látott-e előadást? Színjátszás hiányában hogyan tájékozódtak, hogyan választották meg drámai olvasmányaikat ő és kortársai?

Az eddig említett hivatkozások Ányos drámai, drámairodalmi tájékozottságát jelzik; ennél azonban jóval fontosabb az a kevés megnyilatkozása, amikor a színház és színjáték lényegi funkciójáról ír. A „könyveztek Ágisnak igaz fájdalmára" (*Két jó barátomnak a Bakonyba*) (Jankovics és Schiller, 2008, 123−124. o.) még csak az olvasmány megindító hatására utal, azonban többször megjelenik maga a színházi élmény is, méghozzá jellemző példákkal! Egy ismeretlen baráthoz írt episztolában a kibékülés analógiájaként szerepel a színjáték felszabadító, harmóniát teremtő hatása, a *Rómeó és Júlia* példájával:

Ha egy játék-néző helyre vitettetel,
Hol szegény Julia sorsán könyvezhetel,
Mihelyt szállásodra visszakésértetel,
Elmúltak könyveid!… s mint tréfán nevetel.
Egy barátomnak, midőn véle megbékültem
(*Jankovics* és *Schiller*, 110. o.)

A múzsátlanul katonáskodó Barcsayt Ányos kétféle érzékeny és békés életlehetőséggel vigasztalta: a nyári palotában az érzékeny olvasmányokat és a békés természetet lehet élvezni, télre viszont

[…] városra futnak világ gyermekei.

Ott mulatja őket Veisse Juliával,
Ott Racin, szomorú Ifigéniával,
Kiknek nagy esetét szép sóhajtásával
Mindegyik könyvezi s érzi fájdalmával.
Barcsay kapitánynak (Buda, 21-dik December 1779.)
(*Jankovics* és *Schiller*, 2008, 128−129. o.)[10]

Ányos mindkét hivatkozásában a nagy szenvedély, a tragikum átérzése ad megnyugvást a nézőnek.

Polgári szomorújáték

Ami Veissét illeti, pontosítjuk a kritikai kiadás jegyzetét, amely egy korábbi drámaírót, Christian Weise-t (1642−1708) jelölt meg szerzőként, holott itt a magyar színháztörténetben fontos szerepet játszó Christian Felix Weisse-ről (Weiße; 1726−1804) van szó. Christian Felix Weisse igen sikeres és sokoldalú szerző volt, Johann Adam Hiller zeneszerzővel együtt a német énekesjáték (’Singspiel’) megteremtőjeként is számon tartják. A 18. század legvégén, majd a 19. század első felében több helyen játszották magyarul a Hillerrel (és Christian Gottlob Neefe komponistával) közösen írt, franciából adaptált *Falusi borbély* (*Der Dorfbarbier*, 1771) című énekesjátékát (vesd össze: *Demeter*, 2010, 58−70. o.). Weisse darabjából készült Simai Kristóf sikeres magyarítása, a *Házi orvosság* is (*Demeter*, *Kilián* és *Pintér*, 2007). Weisse adaptálta 1767-ben Shakespeare *Rómeó és Júliá*ját, amelyre Ányos is utalt, s amelyet Pest-Budán 1783-ban játszottak először, németül (*Belitska-Scholtz* és *Somorjai*, 1994, 713. o.). Weisse adaptációját Kun-Szabó Sándor fordította 1786-ban (*Székely*, 1990, 44−45. o.), majd ez volt az első magyarországi, magyar nyelvű Shakespeare-bemutató (Budán, 1793. március 13-án; *Székely*, 1990, 69. o.).

Igaz, hogy a német nyelvű Shakespeare-adaptációk a korabeli német szentimentalizmus erősen átalakított darabjai voltak, Dávidházi Péter (1989, 79. o.) „szentimentális kamaradarabbá vedlett”-ként említi épp Weisse *Rómeó és Júliá*ját. Most azonban mégsem Weisse és más adaptálók színvonaltalanságát hangsúlyoznám; helyette a polgári szomorújáték újfajta színjátéktípusához kapcsolom, két fontos előzetes megjegyzéssel:

1. A shakespeare-i drámától rendkívül idegen a polgári szomorújáték szemlélete, így ezek az adaptációk joggal tekinthetők elfuserált műveknek. Ugyanakkor nem feledhetjük, hogy a Shakespeare-kultuszt főként az ilyen szegényes, szentimentális adaptációk indították el, a német és nyomában a magyar nyelvterületen is.
2. A polgári szomorújátékot népszerűsítő, elterjesztő adaptátorok általában színi mesteremberek, színészek vagy a színpadot jól ismerő sikerkovácsok voltak, vagy-

is meg sem közelítették Lessing tehetségét, műveltségét, széles látókörét. Okkal mondhatjuk, hogy a Shakespeare-t polgári szomorújátékká maszkírozó adaptációk ma inkább paródiákként hatnak, s általában gyenge színvonalúak.

A magyar színháztörténet összefüggésében, valamint Ányos kapcsán azonban nem az esztétikai színvonaltalanságot, hanem elsősorban a polgári szomorújáték – és az érzékenyjáték – hazai megjelenését emelem ki: ez a szemlélet tette otthonossá az első magyar hivatásos társulat repertoárját a didaktikus iskolai játékokhoz szokott közönség számára, ez járult hozzá (lassan, botladozva) az új világkép befogadásához.

A *Rómeó és Júliá*t adaptáló Weisséhez és Bornemiszsza János drámájához tehát most más szempontból, a polgári szomorújáték honosítása felől térünk vissza. Itt találunk rá ugyanis arra az érzékeny, lipcsei alkotói körre, amely a magyar drámára nem sokkal Ányos után oly nagy hatással volt: Ányos és barátai tehát az 1790-es évek színházi repertoárjának majdani fontos tételeit olvasgatták.

Christian Felix Weisse a lipcsei egyetemen került kapcsolatba a kor jeles alkotóival, így Lessinggel, Gottscheddel, Gellerttel. Minden bizonnyal főleg Lessing hatásával magyarázható, hogy Weisse érzékeny polgári szomorújátékká alakította Shakespeare *Rómeó és Júliá*ját. E lipcsei körhöz kötődött az a Joachim Wilhelm von Brawe (1738−1758) is, akinek a drámáját Bornemiszsza János fordította. A mindössze 20 esztendőt élt Brawe ugyancsak a lipcsei egyetemen tanult 1755−1758 között, s már 18 éves korában díjat nyert egy drámapályázaton. Épp Lessing és Weisse bátorítására írta meg két művét: a főművének tartott, igen sikeres *Brutus* című történelmi drámát és 1757-ben a *Der Freygeist (Ein Trauerspiel in fünf Aufzügen)* című polgári szomorújátékot (*Brawe*, 1763), amelyet aztán Bornemiszsza János magyarra fordított. A *Freygeist* jó példa arra, hogyan romolhatott, válhatott színvonaltalanná egy-egy kimagasló mű a gyengébb adaptátor kezén. A csalódott szerelem és az elárult barátság tragikus következményeit bemutató *Freygeist*et Brawe több forrásból: Lessing *Miss Sara Sampson*jából és angol drámákból gyúrta össze. Csökkentette a szereplők számát, Lessing neveit más angol szerepnevekre változtatta, elhagyta a szerető alakját, s az atya és a csábító barátságát állította a középpontba. Látható tehát, hogy valóban az Ányos említette 'álbarátság' e dráma tárgya. S e rövid utalásból is érezhető, milyen messze került mindez Lessing izgalmas *Miss Sara Sampson*jától.

Marmontel – Kótsi Patkó: *A havasi juhászleány*

Az érzékeny színházhoz más irányból is kötődhetett Ányos és baráti köre: szívesen olvasták a kor egyik legnépszerűbb olvasmányát, Jean-François Marmontel *Erkölcsi meséi*t, melyet Báróczi Sándor fordított magyarra 1775-ben. Báróczi fordítására Ányos hivatkozott is egyik jegyzetében:

> Szóltok, tudom, néha Nelson mátkájával,
> Kit a nagy Mármontel fest ékes tollával…*
> *Két jó barátomnak a Bakonyba* (Buda, 18-dik November 1779.)
> (*Jankovics* és *Schiller*, 2008, 123−124. o.)[11]

Ányos verseiben számos Marmontel-utalás található, közülük a legtöbbször *A havasi juhászné* című novellát említette (*Jankovics* és *Schiller*, 2008, 208−209. o., 212−213. o.):

* Azon mese Mármontel könyvéből való, melyet Bárótzi barátom már magyarra fordított. Ó! láttom azon levelet, melyet az a francia író nékie küldött Párisból […]

Kérdezd meg csak Fonrost, miképp emésztődött,
Midőn Adelaid szívével vesződött.
Faiszi Ányos Jánosnak (Buda, 15. December 1777.)
(*Jankovics* és *Schiller*, 2008, 99. o.)

A szép Adelhaid Savoj hegyeiben…
Két jó barátomnak a Bakonyba (Buda, 18-dik November 1779.)
(*Jankovics* és *Schiller*, 2008, 123−124. o.)

Így repült Orestán másfele karjából,
Fagyos szavójai havasok gyomrából…
Barcsay kapitánynak (Buda, 13-dik August. 1778.)
(*Jankovics* és *Schiller*, 2008, 107. o.)[12]

A kritikai kiadás jegyzete szerint valószínűleg Ányos játékos önhivatkozása (*Jankovics* és *Schiller*, 2008, 240. o.) *A havasi juhásznér*ól csinált versek említése az *Egy kisasszonynak levele a kedveséhez* (*Jankovics* és *Schiller*, 2008, 164. o.) című prózai vitairatban:

Énekelni akartam pedig azon verseket, melyeket te *Marmontel* Havasi Juhásznéjáról csináltál, de ezek is inkább fájdalomra, mintsem vidámságra kísztettek.

Mégis nyugtalanít a kérdés: vajon mire utalhatott a kedveséhez levelet író kisasszony? Milyen versekre? A fikció szerint Ányosnak a havasi juhászleány sorsát megéneklő verseire? Vagy esetleg a történet verses, énekes változatára? Nótautalást Ányos soha nem alkalmazott a verseinél. Mindez azért érdekes, mert *A havasi juhászné*ból később igen népszerű színdarab lett: Kótsi Patkó János dramatizálta, s alakította *A havasi juhászleány* címen érzékeny énekesjátékká, melyet 1799. április 24-én mutattak be Debrecenben (*Székely*, 1990, 95. o., 109−110. o.). Kerényi Ferenc szerint Kótsi Patkó nemcsak az érzékeny történet librettójának, hanem énekszövegeinek is szerzője (*Székely*, 1990, 96. o.). A zenei és énekes betétek komponistáját nem tudja azonosítani a szakirodalom, kották nem maradtak fenn. A zenetörténész szerint ugyanakkor „*A havasi juhászleány* énekszámai csaknem maradéktalanul megtalálhatók a református diákság szöveg- és dallamgyűjteményeiben” (*Gupcsó*, 2000, 131. o.), sőt néhány dallam már 1799 előtt is megjelent (*Gupcsó*, 2000, 132. o.). Az adatok elbizonytalanítanak: az 1799-es bemutatóval időben még távolabbra kerültünk Ányostól, jóllehet a dallamok korábban megjelentek, viszont kevéssé valószínű, hogy Ányos ismerte a református melodiáriumokat. Mindenesetre furcsa, mert kétszeres műfajváltást implikál az énekelhető versek említése *A havasi juhászleán*nyal, egy novellával kapcsolatban: esetleg korábban (és másokban) is felmerült a dramatizálás, az énekesjátékká alakítás lehetősége?

Tehát: Ányos és a színjátszás?

Nincs pontos válaszunk a kérdésre, nem jutottunk biztos adathoz, dokumentumhoz, bizonyítékhoz. Úgy vélem azonban, a sok bizonytalan feltételezés, a tények, művek lehetséges összekapcsolása Ányossal nem volt fölösleges, mert e sok bizonytalanság és bizonyíthatatlanság együtt talán bizonyítékká is összeállhat. Nem véletlen, hogy az érzékeny Ányos Pál és barátai az érzékeny szerzők és művek felé tájékozódtak. Ezen az érdeklődésen belül jelent meg, különös – és számunkra fontos – vonulatként az érzékeny polgári dráma. Színházban e darabokat nemigen láthatták: amikor a pest-budai német színészek Weisse *Rómeó és Júliá*ját játszották 1783. február 18-án (*Belitska-Scholtz* és

Somorjai, 1994, 713. o.), Ányos már Székesfehérváron élt, az első pest-budai német Metastasio-előadás (*Abraham und Isaak*) 1784-ben volt (*Belitska-Scholtz* és *Somorjai*, 1994, 119. o.), Brawe *Freygeist*jét pedig talán csak 1799-ben játszották (*Belitska-Scholtz* és *Somorjai*, 1994, 344. o.). A pest-budai német színi előadások repertóriuma több meglepő érdekességgel is szolgál. Igen csekély arányban játszották azokat a darabokat, amelyeket a magyarországi és főleg magyar nyelvű iskolai színjátszás honosított meg,[13] s amelyek az első magyar színtársulat repertoárjának fontos vonulatát képezték. Azokat a drámákat pedig, amelyeket Ányos és barátai az 1770-es években és az 1780-as évek legelején olvastak, a pest-budai német színészek egyáltalán nem vagy csak később mutatták be. Némiképp kivételt jelent a fenti állítás alól Marmontel, aki gyakrabban és már az 1770-es években szerepelt a német színjátszás műsorán, de nem a finoman érzékeny szerző, hanem a vígjátékíró és a vígoperák librettistája.[14]

Mindezek alapján még nyilvánvalóbb a következtetés: az Ányos-kör olvasmányai, akár a szerzőket, akár a műfajokat tekintve − épp a színház nélküli drámaprogram (*Kerényi*, 1990) időszakában −, a hivatásos magyar színjátszás fontos előkészítését jelentették.

Jegyzetek

[1] A Kreskay-vers szövegét a legfrissebb kiadásból közöljük: *Szajbély*, 1994, 20. o.

[2] Kreskay műveinek 1906-os kiadásában a 'főképpen' helyett 'főképp' szerepel: *Hattyuffy*, 1906, 44. o.

[3] Hattyuffy Dezső kiadásában a sor kezdete: *Az egy természetet.*

[4] Hattyuffy Dezső kiadásában: *Angélika.*

[5] Hattyuffy Dezső kiadásában a vers címe: *Kreskay Imre Ányos Pálhoz.*

[6] Nem térünk ki színjátékként az Ányos-versekben gyakori Scipio-hivatkozásokra. Ezek legtöbbje a klasszikus tananyagbeli történeti példatár része, és nem (vagy nem elsősorban) a Kreskay által fordított Metastasio-darabra, a *Scipió álmá*ra utal.

[7] Kreskay helyéről a magyar Metastasio-recepcióban lásd: *Bagossi*, 2011, 158−170. o.

[8] A *Scipio álmá*nak 1782-es megjelenése Sárközi Péter (2003, 306. o.) tanulmányában sajtóhiba, valójában 1792-ben közölte a *Magyar Museum*.

[9] „Az *Electrá*t egyetlen kortársa sem említi. […] Igaz, a 18. század végén, illetve a következő évszázad legelején páran (összesen hárman) említést tesznek a műről; Bessenyei a *Holmi*ban idézi két részletét, sőt a szakirodalomban egy esetleges 1778-as pesti előadás lehetősége is felmerült (Nádasdy 1977), de a szöveg 1923-as felfedezése igazi szenzációnak számított." (*Latzkovits*, 2007, 257. o.)

[10] Ányosnak a *Veisse Juliá*jához fűzött jegyzete: „Veisse azon tragédiáját oly szerencsével írta (t.i. Romeo und Julie), hogy az egész világtól dicséretet kapott; gyászosabb szomorújátékot annál én sem olvastam. Noha pedig ezt Veise ama híres Szakspeár anglusnak írásaiból fordította, innen kitetszik, hogy az anglus nemzet igen szomorú természettel bír, amelybe sokat hasonlít a magyarokhoz, kiknek még táncoik is szomorú nótákból állnak."

[11] A vers *A próbára vetett barátság* című novellára utal (ugyanott, 218. o.).

[12] Orestán Adelaid elhalt szerelmese *A havasi juhászné* című novellában: ugyanott, 212. o.

[13] Itt a legfeltűnőbb a Molière-adaptációk kései megjelenése (vesd össze a Molière-tételekkel: Belitska-Scholtz és Somorjai, 1994).

[14] André Modeste Grétry belga komponista szerezte a zenét Marmontel 1774-ben, majd 1778-ban játszott *Der Hausfreund* című vígoperájához (Belitska-Scholtz és Somorjai, 1994, 420. o.). A további Marmontel-librettókat Ányos már bizonyosan nem láthatta, barátai talán igen: az 1788-ban bemutatott *Zémire und Azor* című balett-komédiát (Belitska-Scholtz és Somorjai, 1994, 932. o.), majd 1799-ben a *Die abgeredete Zauberei* című vígoperát, melyek szintén Grétry zenéjével készültek (Belitska-Scholtz és Somorjai, 1994, 119. o.), de 1787-ben *Die falsche Vergiftung* című vígjátékát is adták, Johann Karl Wezel (Wetzel) német fordításában (Belitska-Scholtz és Somorjai, 1994, 317. o.).

Irodalomjegyzék

Ányos Pál (1907): *Versei*. Franklin Társulat, Budapest.

Ányos Pál (2008): Az *Esztergári kódex* előszava. In: Jankovics József és Schiller Erzsébet (szerk.): *„Higgy, remélj, szeress!” Ányos Pál versei, szépprózai írásai és levelei*. Művészetek Háza, Veszprém.

Bagossi Edit (2011): *Pietro Metastasio színpadi művei Magyarországon. A metastasiói melodráma hatása a 18−19. századi magyar drámára és színházművészetre.* Debrecen.

Belitska-Scholtz, H. és Somorjai, O. (1994): *Deutsche Theater in Pest und Ofen – 1770−1850: Normativer Titelkatalog und Dokumentation*. I−II. Argumentum, Budapest.

Bornemiszsza János (1777): *Estvéli időtöltése*. Kolosvár.

Brawe, J. W. von (1763): *Trauerspiele des Joachim Wilhelm von Brawe*. Berlin.

Császár Elemér (1912): *Ányos Pál (1756−1784)*. Magyar Történelmi Társulat, Budapest.

Dávidházi Péter (1989): *„Isten másodszülöttje”. A magyar Shakespeare-kultusz természetrajza.* Gondolat, Budapest.

Demeter Júlia (2010): Egy falusi borbély kalandos utazása – prózában és dalban. In: Tóth Orsolya (szerk.): *Színház, dráma, irodalom. Tanulmányok a 70 éves Nagy Imre tiszteletére*. Pécs. 58−70.

Demeter Júlia, Kilián István és Pintér Márta Zsuzsanna (2007, szerk.): *Piarista iskoladrámák.* II. Argumentum–Akadémiai, Budapest.

Gupcsó Ágnes (2000): A havasi juhászleány. Kótsi Patkó János dallamai a melodiáriumokban. In: Demeter Júlia (szerk.): *A magyar színház születése*. Miskolc.

Hattyuffy Dezső (1906): *Költői levelezések. Kreskay Imre hátrahagyott irataiból*. Franklin Társulat, Budapest.

Kerényi Ferenc (1990): Drámaprogram – színház nélkül. In: Székely György (szerk.): *Magyar színháztörténet 1790−1873*. Budapest. 43−48.

Kölcsey Ferenc (1975): Nemzeti hagyományok. In: uő: *Válogatott művei*. Budapest.

Latzkovits Miklós (2007): A 16. századi magyar dráma. In: Jankovits László és Orlovszky Géza (szerk.): *A magyar irodalom történetei.* I. Gondolat Kiadó, Budapest.

Nádasdy Lajos (1977): Bornemisza Magyar Elektrája magyar játék néző helyen 1778-ban, *Irodalomtörténet*, 454−460.

Sárközi Péter (2003): Metastasio a 18. századi magyar iskolai színpadokon. In: Demeter Júlia (szerk): *A magyar színjáték honi és európai gyökerei*. Miskolci Egyetemi Kiadó, Miskolc.

Szajbély Mihály (1994, szerk.): Ányos Pál levelezéséből. In: Fenyvesi Ottó, Géczi János, Mátis Lívia és Szajbély Mihály (szerk.): Ányos Pál (1756–1784). *Vár ucca tizenhét*, 2. sz.

Székely György (1990, szerk.): *Magyar színháztörténet 1790−1873*. Budapest.

Toldy Ferenc (1867): *A magyar költészet története az ősidőktől Kisfaludy Sándorig.* Pest, 1867.

Toldy Ferenc (1868): *A magyar nemzeti irodalomtörténet tankönyve*. Pest.

Zechenter Antal (1781): *Horátziusok és Kuriátziusok. Szomorújáték versekben és öt részben (Corneille után).* Pozsony.